

5. **Райымбаев, Ч. К.** Основные векторы преодоления бедности и повышение уровня жизни населения в регионах [Текст] / Ч. К. Райымбаев, А. Ш. Юсупов // материалы VI Межд. научно-практ. конф.- М.: ГУУ, 2021. – С. 426-430.

DOI: <https://doi.org/10.54834/vi2.399>

Поступила в редакцию: 09.03.2024 г.

УДК 338. 43 (575.2)

Турдубаева Г.А.

преп. Кыргызско-Узбекского Межд. универ. им. Б. Сыдыкова, Кыргызская Республика

Райымбаева А.Ч.

аспирант Межд. универ. им. К.Ш.Токтомаматова, Кыргызская Республика

Турдубай у. Э.

асп. Кыргызско-Узбекского Межд. универ. им. Б. Сыдыкова, Кыргызская Республика

ЖЕКЕ СЕКТОРДУН КЕЛЕЧЕГИ ЖАНА ПРОГРЕССИВДҮҮ ФОРМАЛАРЫ

Бул жумушта изилдөөнүн предмети катары бул жумушта жеке сектордун келечеги жана прогрессивдүү формалары каралат. Изилдөөнүн максатына жеке сектордун келечеги жана прогрессивдүү формалары аныктоо болуп саналат. Изилдөөнүн методу- талдоо, статистика ыкмалары. Өлкөнүн экономикалык өсүшү жалпысынан ишкердиктин өнүгүшүнө түздөн-түз көз каранды. Бул чөйрөнү өнүктүрүү үчүн жагымдуу мамлекеттик саясатка, чет өлкөлүк инвестициялардын келишине жана соода ишмердигин өнүктүрүүгө олуттуу маани бериши мүмкүн. Ошондуктан бул окутууда этаптар бааланат жана сунушталат, алар Кыргызстандагы чакан жана орто бизнести өнүктүрүүгө сөзсүз түрдө жагымдуу таасирин тийгизет жана анын иштешинде ата мекендик рынокту биринчи зарылдыктагы товарлар менен камсыз кылуу зарыл экендиги белгиленди.

Негизги сөздөр: менчик; чет элдик инвестициялар; чакан жана орто бизнес, эмгек ресурстары, чакан бизнести колдоо, прогресс.

ПЕРСПЕКТИВЫ И ПРОГРЕССИВНЫЕ ФОРМЫ ЧАСТНОГО СЕКТОРА

В качестве предмета исследования данная работа рассматривает будущее и прогрессивные формы частного сектора. Цель исследования – выявить будущие и прогрессивные формы частного сектора. Метод исследования – анализ, статистические методы. Экономический рост страны в целом напрямую зависит от развития предпринимательства. Большое значение может иметь благоприятная государственная политика для развития этой сферы, прихода иностранных инвестиций и развития торговой деятельности. Поэтому в данном тренинге оцениваются и рекомендуются этапы, они обязательно окажут положительное влияние на развитие малого и среднего бизнеса в Кыргызстане, а при его работе необходимо обеспечить внутренний рынок первыми необходимыми товарами.

Ключевые слова: собственность; иностранные инвестиции; малый и средний бизнес, трудовые ресурсы, поддержка малого бизнеса, прогресс.

PROSPECTS AND PROGRESSIVE FORMS OF THE PRIVATE SECTOR

The role of forms of the private sector, which is crucial in the development of the state economy, is considered. Small and medium-sized enterprises play an important role, since the study of the introduction of innovations in the context of their development is beneficial, which, in turn, attracts the improvement of the socio-economic environment of the state. The economic growth of the country as a whole directly depends on business development. This can lead to a favorable government policy for the development of the sphere, an influx of foreign direct investment and significant development of trade activities. Therefore, this training will evaluate and recommend the stages that will necessarily have a beneficial impact on the development of small

and medium-sized businesses in Kyrgyzstan and in its functioning it is necessary to provide the domestic market with essential goods.

Key words: *property; foreign investments; small and medium-sized businesses, human resources, support for small businesses, progress.*

Изилдөө темасынын актуалдуулугу бардык карама - каршылыктарды эске алуу менен Кыргыз Республикасынын алкагында ишке ашырылып жаткан экономика чөйрөсүндөгү реформалар өлкөнүн келечектүү фундаменталдуу өнүгүүсү жана орто бизнеси катары бизнес-сектордун объективдүү активдүүлүгүн сактап калуучу эң маанилүү функцияларды аныктоочу башкы фактор болуп саналат [1].

Көпчүлүк мамлекеттердин, анын ичинде Кыргыз Республикасынын узак мөөнөттүү тажрыйбасынын негизинде чакан жана орто бизнес улуттук экономиканы түзөт. Бул рол төмөндө көрсөтүлгөн аспектилерде ачылат, атап айтканда, кичи жана орто бизнести натыйжалуу өнүктүрүү өлкөнүн улуттук экономикасынын өсүшүнө түздөн - түз таасирин тийгизет; ички рынокту товарлар жана кызмат көрсөтүүлөр менен толтурат, керектөөчүлөр арасында суроо-талап азаят; ачык илимий-техникалык прогресстин интеграциясы күчөйт; жаңы жумуш орундарын түзөт ж.б. [1].

Ишкердикти өнүктүрүүгө дем берүү бүтүндөй экономикалык өнүгүү үчүн да маанилүү, ал жалпы коомдун атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатууга өбөлгө түзөт [10]. Жогоруда айтылгандардын бардыгы экономикалык жана социалдык көйгөйлөрдүн негизги чечими болуп саналат.

Кыргыз Республикасында ишке ашырылып жаткан экономика чөйрөсүндөгү реформалар чакан жана орто бизнести андан ары келечектүү жана натыйжалуу өнүктүрүүгө карата негизги факторлорду билдирет, алар объективдүү бизнес - активдүүлүктүн маанилүү маселелерин чечет. Экономикалык реформанын ийгилиги ички керектөө товарларын өндүрүү процессин нормалдаштырууга жана терең экономикалык кризистин шартында улуттук экономиканын түздөн-түз натыйжаларына көз каранды. Бүгүнкү күндө керектөө рыногунун конъюктурасы көбүнчө товарлардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн импортуна көз каранды [4].

Республиканын жеңил жана тамак-ашты кайра иштетүү өндүрүшүнүн ата мекендик рыногу өлкөнүн калкынын ички суроо-талабын жетиштүү деңгээлде жаба албайт. Мындан улам, бул көйгөйлөрдү, өндүрүштүк ишмердүүлүктү жана керектөөнү чечүү жолдорун табуу комплекстүү мамилени иштеп чыгуу стадиясында турат. Бул ыкма калктын абалын терең талдоодон, өлкөнүн калкынын арасында товарларга жана кызмат көрсөтүүлөргө карата көз караштарды табуудан, юридикалык логикалык чынжырчаларды жана тенденциядагы өнүгүүнү баяндаган социалдык-экономикалык аспектилерди аныктоодон, анын ичинде экономикалык инструменттерди жана колдонуудагы тенденцияларды колдонуудан башталууга тийиш. Күн энергиясын контролдоо жана жөнгө салуу боюнча методология жана продукцияны ондоо боюнча сунуштар, мамлекет баса белгилеген шаймандар. Жогоруда белгиленгендерге кошумчалап, товардык ресурстарды керектөөчүлүк пайдаланууга, түзүүгө, ошондой эле товарлардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн адаптациялык рынокторун түзүүгө багытталган товардык аталыштардын ата мекендик өндүрүшүн мамлекеттик жөнгө салуу тарабынан проблеманын чечилишин табуу маанилүү болуп саналат [3].

Өлкөдөгү ата мекендик өндүрүшкө жараша товарлардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн рыногун кыйла жогорку деңгээлде өнүктүрүүнүн маанилүүлүгү айдан ачык, анткени рынок мамлекеттин эң маанилүү оюнчусуна жаңы жумуш орундарын түзүү, улуттук экономиканын инфраструктурасын модернизациялоо менен мамлекет берет. Мындан тышкары, рынок

кандайдыр бир деңгээлде калктын кирешесин камсыз кылат, бул өлкө ичинде жашоо деңгээлин жогорулатууга жооп берет [9].

Кыргызстандын экономикасында Экономиканы өнүктүрүүнүн башкы драйвери чакан жана орто ишкердик (ЧОИ) сектору болуп саналат. Чакан ишканалар ири капиталдык салымдарды талап кылбайт, реалдуу инфраструктуралык механизмдин негизинде иштешет, инвестициялык-финансылык ресурстарды жана жумушчу күчүн үнөмдүү жана үнөмдүү колдонушат [10].

Бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасында чакан жана орто ишканаларды жөнгө салуу колдонуудагы "Ишкердикти мамлекеттик колдоо жөнүндө" мыйзамдын негизинде (25-май, 2007-жыл №73) жүзөгө ашырылууда, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Салык кодекси тарабынан контролдоонууда (18-январь, 2022-жыл, №3) [2]. Анын ичинде Кыргызстандагы чакан жана орто ишканаларды колдоого багытталган атайын мамлекеттик программалар бар. Жогоруда аталган маселелерден тышкары ЧОИнин туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылуу үчүн бардык мыйзамдык ченемдик-укуктук актылардын, улуттук стратегиялардын жана экономикалык концепциялардын алкагында негизги бөлүмдөр каралган.

Мисалы, Кыргыз Республикасынын мамлекеттик органдары Кыргыз Республикасынын "2018-2040-жылдары Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы", 7.1. пунктунда жеке жана орто бизнестин мүмкүнчүлүктөрүн арттыруу жана өнүктүрүү боюнча милдеттерди чечүү белгиленген [6].

Кыргызстанда бул экономикалык сектор абдан маанилүү, анткени ал натыйжалуу көзөмөлдөнөт жана коомдун алдында турган маанилүү социалдык көйгөйлөрдү чечүүнү камсыз кылуучу чоң потенциалга ээ. Кыргыз Республикасында инвестициялык жана өнөр жай ресурстары жетиштүү, ошондой эле чакан жана орто бизнестеги жумушчу күчү минималдуу деңгээлде мобилизацияланган. Жакынкы келечекте чакан жана орто ишканалардын ролу өсүүдө, анткени Кыргыз Республикасы демографиялык потенциалды көрсөтүүдө, бул эмгек рыногунда жумушчу күчтөрдүн сунушунун көбөйүшүнө жана керектөө секторунда товарлардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн санынын көбөйүшүнө алып келүүдө [11].

Керектөө рыногунда чакан жана орто ишканалардын ишин кароодо алардын өнүгүү динамикасына көңүл буруу маанилүү. Кыска мезгил ичинде ишканалардын саны ишенимдүү өсүп келе жатат, мисалы, 2017 – жылы чакан жана орто ишканалардын жалпы саны 14,65 миң ишкердик субъекттерин түзгөн, 2023-жылы өз ишин 17,37 миң фирмалар жүргүзгөн, алардын ичинен 16,58 миңи чакан, ал эми 0,78 миңи ишканалардын мүмкүнчүлүгү болгон, 2022-жылы ишканалардын саны 16,58 миң бирдикке чейин көбөйгөн. 1-таблица боюнча чакан жана орто бизнес ишканаларынын өнүгүү динамикасын байкоого болот. Иштеп жаткан фирмалардын 26 пайыздан ашыгы дүң-чекене соода, авто-мото транспортун оңдоо жана эксплуатациялоо чөйрөсүндө иш жүргүзүшкөн, чакан жана орто ишканалардын 13,9% ы имараттарды жана курулмаларды оңдоо боюнча курулуш-монтаждоо иштерин жана кызмат көрсөтүүлөрүн жүргүзүшкөн, ишканалардын 17,3% ы өнөр жай ишин жүргүзүшкөн. товарларды жана кызматтарды өндүрүү боюнча [5].

1-таблица. Кыргыз Республикасында чакан жана орто бизнес ишканаларынын өнүгүү динамикасы, миң. даана.

Ишканалардын классификациясы	2017-ж	2018- ж	2019- ж	2020-ж	2021-ж	2022-ж	2023-ж
Чакан ишканалар	13 858	14 520	16 199	16 302	16 252	16 587	16 880

Орто ишканалар	795	769	779	717	798	788	802
Жеке ишкерлер	389 778	401 658	411 405	418 763	429 985	442 507	488 620
Дыйкан (фермердик) чарбалары	428 730	439 602	452 308	461 581	467 423	473 161	479 062

Жүргүзүлгөн анализден улам Кыргыз Республикасынын чакан жана орто бизнеси өзүнүн өнүгүүсүндө туруктуу ылдамдыкка ээ болуп жатат деген тыянак чыгарууга болот. 2017-2023-жылдар аралыгында Кыргызстандын жеке ишкерлеринин санын мүнөздөгөн көрсөткүчтөр көбөйдү, анын ичинде ата мекендик өндүрүштүн көлөмүнүн көбөйүшү жана товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатуудан түшкөн акчанын туруктуу өсүшү катталды [5].

Дүйнөлүк эмпирикалык тажрыйбанын негизинде, түзүлгөн конъюнктура шарттарында ЧОИнин өнүккөн формалары өлкөнүн улуттук экономикасынын өсүшүнө жана өнүгүшүнө, мамлекеттин калкынын жыргалчылыгынын бир катар көрсөткүчтөрүнүн көбөйүшүнө, ошондой эле өлкөнүн жалпы социалдык-экономикалык бакубаттуулугуна өзүнүн түз жө кыйыр таасирин тийгизген эң маанилүү аспект болуп саналат. Жогоруда айтылгандардын мисалында, дүйнөлүк тажрыйбага таянсак, Кыргызстан азыркы дүйнөлүк экономиканын системасындагы башка өлкөлөр сыяктуу эле чакан жана орто бизнеске карата сапаттуу жана натыйжалуу өнүгүүгө муктаж.

Биздин өлкөнүн алкагында чакан жана орто ишканалардын иштешине байланыштуу көйгөйлөр бар экендигин белгилей кетүү керек. Негизги көйгөйлөрдүн катарына жарнама, менеджмент, заманбап технологиялар жана ата мекендик товар өндүрүүчүлөрдүн рыноктук атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн калыптандыруу менен байланышкан көйгөйлөрдү киргизсе болот. Көп учурда улам жеке ата мекендик ишкерлер жана алардын жетекчилери тарабынан кетирилген каталар, өлкөдөгү чакан жана орто ишканалардын ишинин татаалдыгы пайда болот [9].

Ички рыноктун алкагында да, ошондой эле эл аралык рынокто да атаандаштыкка жөндөмдүү абалды карап, технологияларды колдонуунун жардамы менен бизнес-сектордун атаандаштыкка жөндөмдүүлүгү түздөн-түз камсыз кылынгандыгына негизденип, экономикалык жактан өнүккөн мамлекеттерден технологиялык артта калууну Кыргызстан үчүн акырындык менен кыскартуу маанилүү [10].

Кыргыз Республикасы тигүү тармагын өнүктүрүүнүн кыйла олуттуу потенциалына ээ. Туруктуу өнүгүү жана өсүү темпин жогорулатуу көйгөйү бул сектор көп өлчөмдө эскирген технологияларды, эскирген жабдууларды, чийки затты даярдоого карата сезондуулукту пайдалангандыгы менен байланыштуу, жогоруда саналгандардын бардыгы чогуу алганда эл аралык рынокто эркин атаандашууга тоскоол болгон тоскоолдуктарды жаратат.

Маанилүү багыт-салык мамилелерин модернизациялоо. Акыркы жылдары бул багытта, анын ичинде кабыл алынган жана бекитилген укуктук документтерде иштин кыйла натыйжалуу мисалдары бар. Бирок, буга карабастан ата мекендик чакан жана орто бизнес ишканаларына мамлекеттик колдоо көрсөтүүнүн алкагында бир катар салыктык жеңилдиктерди берүүсү керек:

- өлкө ичинде жүк жана жүргүнчүлөрдү ташуучу ата мекендик авиа ишканаларга салыктык жеңилдиктерди берүү;

- ата мекендик айыл чарба өндүрүүчүлөрү өндүргөн продукцияны кайра иштетүү менен алектенген коомдук тамактануу жана тамак-аш өнөр жайы тармагында кызмат көрсөтүүчү уюмдарга жана ишканаларга КНСТИ төмөндөтүү;

- ири жана майда мүйүздүү мал, балык, канаттуулар жана үй жаныбарлары үчүн даярдоодо колдонулуучу чийки заттарды, тоют кошумчаларын, витаминдерди жана башка компоненттерди ташып келүү менен алектенген ишканаларга;

- пайдага салык боюнча эсептен чыгарууларды камсыз кылуунун эсебинен маалыматтык-коммуникациялык технологиялар жаатында "старттарды" уюштуруу жана илгерилетүү боюнча ишти жүзөгө ашыруу;

- бирдиктүү төлөөчү системасында иштеген медициналык уюмдарды жана сатуудан алынуучу салык боюнча төлөмдөн бошотуу;

- эркин экономикалык зоналарда иштеген инновациялык-өндүрүштүк, рекреациялык-туристтик ишканаларга.

Анын үстүнө, биздин пикирибиз боюнча, бүгүнкү күндө мамлекеттик колдоонун башкы багыты тышкы экономикалык ишмердүүлүктү өнүктүрүү боюнча жардам көрсөтүү болуп саналат. Бул учурда, аткарылышы керек болгон төмөнкү иш-чараларды бөлүп көрсөтүү маанилүү:

- эл аралык рынокто ата мекендик товардык аталыштардын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнүн деңгээлин жогорулатууга алып келүүчү ата мекендик өндүрүштү өркүндөтүү;

- республиканын экспорттук потенциалына карата калыбына келтирүү жана келечектүү өнүктүрүү процесстери;

- заманбап технология үчүн чет өлкөлүк кредиттерди колдонуу;

- соода балансын б.а. экспорттун импорт менен, өзгөчө керектөө рыногунда катышын жакшыртуу, бул андан ары республиканын экономикалык коопсуздугунун тийиштүү деңгээлин туруктуу камсыз кылууга алып келет;

- лабораторияларда жүргүзүлүүчү изилдөөлөр, сактоо, кайра иштетүү, сорттоо, соода аянтчалары ж.б. ажырагыс бөлүктөрү болуп саналган айыл чарба тармактарына тиешелүү өлкөдөгү соода-логистикалык борборлордун саны боюнча көрсөткүчтөрдү жогорулатуу;

- техникалык жөнгө салуунун колдонуудагы механизмдин пайдалануунун жана импорттук продукциянын тарифтик чектөөлөрү боюнча экономикалык саясатты модернизациялоонун эсебинен ата мекендик ички рынокту коргоо бул саясаттын маанилүү бөлүгү болууга тийиш.

Жүргүзүлгөн талдоонун негизинде өлкөнүн жеке ишкерлеринин субъекттери үчүн эң маанилүү үч багытты бөлүп көрсөтүүгө болот. Биринчиси, каржылык колдоонун маанилүүлүгү, анын ичинде узак мөөнөттүү жеңилдетилген каражаттар. Экинчиден, белгилүү бир салык жеңилдиктерин берүү. Үчүнчүдөн, траекторияны түзүү өлкөнүн региондорундагы жеке ишкерлерди өнүктүрүү багыттары. Үчүнчү аспект чарбакер субъектте тигил же бул көйгөйлөр пайда болгон учурда республиканын айрым региондорундагы жеке ишкерлердин маалымдар болушунун жетишсиздигинен келип чыгат.

Кыргыз Республикасында чакан жана орто ишканалар өлкөнүн социалдык-экономикалык турмушунун алкагында негизги позицияны ээлөө менен натыйжалуу жана сапаттуу өнүгүүдө күч алууда [11].

Бүгүнкү күнгө чейин, чакан жана орто ишкердиктин бардык мүмкүнчүлүктөрүн толук ачууда тоскоолдуктарды түзүүчү негизги көйгөйдү аныктоого болот. ЧОИнин алдында турган көптөгөн проблемаларды жөнгө салуу үчүн экономикасы өнүккөн өлкөлөрдүн эмпирикалык

тажрыйбасына таянуу маанилүү жана алардын мисалында мамлекеттин эсебинен бизнес-сектордун чарбакер субъекттерин колдоону көбөйтүү керек. Чакан жана орто ишканалардын багыты рыноктун дайыма өзгөрүп туруучу шарттарына тез жана натыйжалуу ылайыкташуу болуп саналат натыйжалуу сапаты, мүнөздүү бизнес-чөйрөгө ээ. Чакан жана орто ишкердүүлүк социалдык багытка ээ жана жаңы кошумча жумуш орундарын түзөт. Ушундан улам, мамлекет чакан жана орто бизнести атаандаштыкка жөндөмдүүлүккө түрткү берүүгө багытталган ишти этап-этабы менен улантуусу маанилүү.

Жыйынтыктар:

1. Ата мекендик улуттук керектөө рыногунун өнүгүшүнө олуттуу салым дайыма өзгөрүп туруучу конъектура шарттарында өз убагында оперативдүү жооп кайтаруунун эсебинен чакан жана орто ишкердик салым кошо ала тургандыгын баса белгилөө маанилүү. Чакан жана орто бизнес, калктын финансылык жана өндүрүштүк тескөөсүндө болгон ресурстарды түздөн-түз мобилизациялайт, алардын катарына ал жокто өндүрүштө колдонулбай турган эмгектик жана сырьелук ресурстар да кирери белгиленди;

2. Чакан жана орто ишкердиктин бул мүнөздөмөсү керектөө суроо-талабын жекелештирүү жана дифференциациялоо, илимий-техникалык процессти тездетүү, чыгарылуучу товардык номенклатураны жана көрсөтүлүүчү кызматтардын түрлөрүн кеңейтүү, ошондой эле калктын керектөөлөрүн толук канааттандыруу менен маанилүү мааниге ээ болору көрсөтүлгөн.

Адабияттар тизмеси:

1. **Linan, F.** The influence of perceptions on potential entrepreneurs [Текст] / F.Linan, Santos, J.Fernandez // *International entrepreneurship and Management Journal*. – 2011. — №3. – Pp. 373-390.
2. Кыргыз Республикасынын "Чакан ишкерликти мамлекеттик колдоо жөнүндө" мыйзамы.- Бишкек, 2007, 25-май.- №73.
3. **Райымбаев, Ч.К.** Совершенствование инновационной деятельности аграрного сектора южного региона Кыргызстана [Текст] / Ч.К.Райымбаев // *Вестник современной науки. Научно-теоретический журнал*. - 2016.- №11(23). - С. 110-112.
4. Малое и среднее предпринимательство в Кыргызской Республике: 2012-2016. - Бишкек, Нацстатком КР, 2017. – 221 с.
5. 2018-2040-жылдары Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы- Бишкек, 2018.
6. Кыргыз Республикасындагы чакан жана орто ишкердик 2014-2018.- Бишкек: УСК, 2019. – Б. 13-16.
7. **Савин, В.Е.** Шаарды көрктөндүрүү фактору катары чакан жана орто бизнес. Конференциянын эмгектеринин жыйнагы [Текст] / В.Е. Савин // *Казань федералдык универ.- Казань: КФУ, 2019. – Б. 504-508.*
8. **Фынчина, Х.А.** Кыргызстанда ЕАЭБдин шарттарындагы жеке ишкердик [Текст] / Х.А.Фынчина // *М. Рыскулбеков атындагы КЭУ жарчысы.- Бишкек: КЭУ, 2019. - Б. 135-139.*
9. **Винокурова, Н.А.** Үй – бүлө ишкердикке ыктоо фактору катары креативдүү экономика [Текст] / Н.А. Винокурова, К.А.Комарова.- 2021. - Б. 49-61.
10. **Савин, В.Е.** Калыптанып жаткан маалыматтык коомдун шартында эмгек рыногу [Текст] / В.Е. Савин, Н.Ж. Кошокова, Н. Жакубов к. // *КРСУнун Жарчысы. – Бишкек: КРСУ, 2021.*

DOI: <https://doi.org/10.54834/vi2.400>

Поступила в редакцию: 18. 03. 2024 г.